

Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği

Bekir TATLI*

Öz

Her ne kadar Abdullah b. Lehî'a (ö. 174/790) ismini Türkçe akademik çalışmalarda pek duymasak da esasında kendisi erken dönem hadis ve fıkıh eserlerinde isminden oldukça fazla söz ettiren bir kimsedir. Nitekim her ne zaman onun ismine bir hadis rivayetinin senedinde rastlasak, hemen onun “zayıf” bir râvi olduğu yorumu yapılarak, rivayet ettiği hadis hakkında da “sahih olmadığı/zayıf olduğu” yönünde acele bir hüküm verildiğini görürüz. Hâlbuki onun hakkında çok övgü dolu sözler söyleyen âlimlerimiz de vardır. Ancak bu durum çoğu defa görmezden gelinerek onun cerh edilmekten kurtulamadığı dikkat çekmektedir. Ne var ki, herhangi bir râvi ile ilgili cerh/ta'dil anlamında bir hüküm verileceği zaman tarafsız olmak ve o râvinin olumlu ve olumsuz bütün yönlerini ortaya koyarak objektif bir değerlendirme yapmak gerekir. Her şeyden önce bu hakkaniyetli olmanın ve adaletin bir gereğidir. Diğer taraftan işin bir de “kul hakkı” boyutu da vardır. Dolayısıyla İbn Lehî'a'nın tarafsız bir gözle durumunun ortaya konulması gerekir. Bu nedenle makalemize konu olan İbn Lehî'a'nın, rical tenkidi işinin sübjektif ve öznel yönleri olduğu gerçeğini gözler önüne serme açısından iyi bir örnek olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca Türkçe literatürde onunla ilgili çalışmaların az sayıda olması ve Türk okuyucular tarafından da kendisinin daha iyi tanınması açısından böyle bir makalenin faydasına inanıyoruz. Bizim makalemiz daha çok, diğer çalışmaların ele almadığı “İbn Lehî'a'nın ilmî muhiti, hocaları, talebeleri ve eserleri” konularını incelemektedir. Çalışmamız sonunda İbn Lehî'a'nın cerh yönünün ağır basmakla birlikte bir çırpıda zayıf addedilerek yok sayılmasının da mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah b. Lehî'a, hadis, tarih, rical tenkidi, cerh-ta'dil

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi. e-posta: bekir.tatli@hbv.edu.tr; Ayrıca 2019'dan beri Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi'nde (KTMÜ) misafir öğretim üyesi. e-posta: bekir.tatli@manas.edu.kg; ORCID: 0000-0002-9948-6148

Abdullah İbn Lehi'a and His Scientific Personality

Abstract

Although we don't hear Abdullah b. Lehi'a's name much in Turkish academic studies, he is actually a person who mentions his name quite a lot in early hadith and fiqh works. As a matter of fact, whenever we see his name in any isnad of an any hadith narration, we immediately see that it is commented quickly that he is an unreliable ravi, and is said that the hadith narrated by him that it is "not authentic". But we have also scholars who speak highly laudatory words about him. However, this situation is often ignored and it is noteworthy that he could not get rid of jarh. However, when a decision is to be made in the sense of jarh/ta'dil regarding any ravi, it is necessary to be impartial and make an objective assessment by revealing all the positive and negative aspects of that ravi. First of all, this is a requirement of fairness and justice. On the other hand, there is also a "servant's right" dimension to the issue. Therefore, it is necessary to present Ibn Lehi'a's situation with an impartial eye. Therefore, we think that Ibn Lehi'a, who is the subject of our article, is a good example in terms of revealing the fact that there are subjective aspects of the work of rijal criticism. In addition, we believe that such an article is useful in terms of the fact that there are few studies about it in the Turkish literature and that it is better known to Turkish readers. Our article mainly examines the issues of "Ibn Lehi'a's scientific environment and, his teachers, students and works" which other studies have not covered much. At the end of our study, it was concluded that Ibn Lehi'a's jarh side outweighed, and it is also not possible to ignore him by considering him an unreliable ravi.

Keywords: Abdullah b. Lehi'a, hadith, history, rijal criticism, jarh-ta'dil

Giriş

Hadis senedlerinde ismi her anıldıkça hakkında hemen "zayıf" hükmü verilen Abdullah b. Lehi'a incelenmeye değer bir râvidir. Zira kendisinin oldukça ilgi çekici yönleri vardır; bir taraftan onun Mısır'ın fakihî olduğu ve oradaki hadisçiler arasında onun gibisi olmadığı dile getirilirken, diğer taraftan onun hadislerinin münker olduğu, tedlis yaptığı ve ömrünün sonunda ihtilâta uğradığı, bu nedenle de hadislerinin yazılamayacağı yönünde yorumlar yapılmış olması, İbn Lehi'a'nın daha yakından incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Nitekim son zamanlarda

onunla ilgili yayın sayısı gözle görülür derecede artmıştır¹ ve bu araştırmalar onun hemen bir çırpıda zayıf addedilerek hadislerinin göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Biz de bu çalışmamızda kendisini daha yakından tanımamıza vesile olacak şekilde İbn Lehî'a'nın ilmî kişiliğini, yetiştiği ortamı, hocalarını, talebelerini ve eserlerini ele almak istedik. Makalemizin Türkçe literatüre katkıda bulunacağını düşünüyoruz.* Şimdi öncelikle İbn Lehî'a'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında bazı değerlendirmeleri sunmak istiyoruz.

1. İbn Lehî'a'nın Kısaca Hayatı

Tam adı, Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Lehî'a b. Ukbe b. Fur'ân (فرعان) b. Sevbân el-Hadramî el-U'dûlî (الأعدولى)/el-Ġâfikî el-Mısrî olup, künyesinin Ebü'n-Nadr olduğu da söylenmiştir.²

1 Mesela bkz. er-Razû, Hasen Muzaffer, el-İmâmü'l-muhaddis Abdullah b. Lehî'a, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1416/1996 (Biz de bu makalemizde bu eserden çok istifade ettik.); Karahan, Abdullah - Shaba, Tahir, "Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî'a", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30/1 (Haziran 2021), ss. 79-104. Karahan ve Shaba'nın makalesinde ayrıca İbn Lehî'a ile ilgili başka çalışmalara da işaret edilmiştir (bkz. s. 81, 2.dpn.) . Mesela: Muhammed Ömer eş-Şâmî, Abdullâh b. Lehî'a hadîsühû ve ilelühû (Yüksek Lisans tezi, Ürdün: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1988; Raif Georges Khoury, Abd Allah ibn Lahia: Juge et grand maître de l'école égyptienne, Weisbaden: Harrassowitz, 1986; Miklos Muranyi, Sahîfetu Abdillâh b. Lehî'a, nebze an berdiyyeti Hîdelberc", Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, 26/1 (1980), ss. 107-119; G. R. Hawting, "Abd Allah İbn Lahi'a (97-174/715-790)", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 51/3 (1988), ss. 546-548.

* Bu vesileyle daha önceki bir makalemizde ismi geçen İbn Lehî'a'ya dikkatimizi çeken muhterem hocamız Prof. Dr. Zekeriya Güler'e teşekkür etmek istiyoruz.

2 Bkz. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî, et-Tabakâtü'l-kübrâ, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, VII, 516-517; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, et-Târîhu'l-kebîr, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., V, 182-183; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, âtim,, el-Cerh ve't-ta'dîl, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1372/1953, V, 145-148, no: 682; İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut 1970, III, 38-39, no: 325; Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman, Tehzîbü'l-Kemâl, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1400/1980, XV, 487-502; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Tezkiratü'l-huffâz, thk. Zekeriyya Umeyrât, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, I, 174; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, Ref'u'l-isr an kudâti Mısr, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1998/1418, s. 192-196, no: 92; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 11.

Abdullah b. Lehî'a'nın doğum tarihi ihtilaflıdır. İbn Hibban (ö. 354/965) ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) de aralarında bulunduğu bir gruba göre hicrî 96 yılında doğmuştur. Ukaylî'nin (ö. 322/934) naklettiği ve Leys b. Sa'd'ın İbn Lehî'a'dan iki yaş büyük olduğuna dair rivayetin de bu görüşü desteklediği; zira Leys'in, 94 senesinde doğduğu yorumu yapılmıştır.³ İbn Lehî'a hicrî 174 senesinde 81 yaşında Mısır'da vefat etmiştir.⁴

İbn Lehî'a'nın bineğinden düşmesi sonucu yakalandığı hastalıktan bir müddet sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Osman b. Salih, İbn Lehî'a'nın yakalandığı hastalığı kendisinden daha iyi bilen kimse olmadığını söyleyerek olayı şöyle anlatmıştır: “Ben ve Osman b. 'Atîk cumadan sonra yürürken önümüzde eşeği üzerinde giden İbn Lehî'a'ya rastladık. Tam sırada felç [belki de kalp krizi?] geçirdi ve düştü. İbn 'Atîk hemen yetiştirdi ve onu oturttu, sonra evine kadar götürdük. İşte bu, hastalığının ilk sebebiydi.”⁵ Cenaze namazını Emir Davud b. Yezid kıldırması ve Mısır kabristanlarından biri olan Karâfe'ye defnedilmiştir.⁶

2. İbn Lehî'a'nın Hocaları

Abdullah b. Lehî'a hadis rivayeti faaliyetlerinin oldukça canlı olduğu bir asırda yaşamıştır. Bunun sonucu olarak kendini, dönemindeki Mısır'da bulunan muhaddislerden ilim almaya vakfederek çok hadis rivayet edenlerden (müksirûn) olmuştur. Öyle ki, onlardan hiç ayrılmamış ve çoğunlukla kendilerinden semâ' veya kıraat yoluyla (yüz yüze) ilim almıştır. Bunun yanında o zamanda elden ele dolaşan hadis sahifelerini ve

3 Ukaylî, Muhammed b. Amr b. Musa, ed-Du'afâü'l-kebîr, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984, II, 294; Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân, el-Ma'rife ve't-târîh, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, I-IV, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1990, I, 165; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Matbaatü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmîyye, Haydarâbâd 1325-1327, V, 377; İbn Hacer, Ref'u'l-isr an kudâti Mısır, s. 192; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 12.

4 İbn Sa'd, Tabakât, VII, 517; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 500; İbn Hacer, Ref'u'l-isr an kudâti Mısır, s. 196; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 13, 14.

5 Ukaylî, ed-Du'afâü'l-kebîr, II, 294; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân, III, 39; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., II, 476.

6 Bkz. İbn Tağrîberdî, Cemalüddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf el-Atâbekî, en-Nücümü'z-zâhira fi mülûki Mısır ve'l-Kâhira, I-XVI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, II, 99; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 14.

kitaplarını da ihmal etmemiş; onları istinsah ederek sahip olduğu asıl'lara ilave etmiştir. Ayrıca sadece kendi yaşadığı şehirdeki rivayetleri toplamakla da yetinmemiş, bunun yanı sıra başka şehirlerdeki imamlardan hadis öğrenme konusunda da hevesli davranmıştır. Böylelikle İbn Lehî'a 72 tâbî'nin yanı sıra, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr ve Ukbe b. Âmir gibi Rasûlullah'ın (s.a.) yaşlı sahâbîlerinin ashabından/öğrencilerinden oluşan bir grup ile görüşme şansı elde etmiş; bütün bunlara ilaveten Mısır'a heyetler halinde gelen muhaddisler arasında da sürekli dolaşmıştır.⁷ Bunun neticesinde, asrındaki muhaddisler arasında şöhreti bir hayli yayılan İbn Lehî'a'nın asıl'larında pek çok rivayet bir araya gelmiştir.⁸

Şimdi öncelikle İbn Lehî'a'nın usûl-i sitte'ye dâhil olan kitaplardaki, sonra da geri kalan sünen ve müsned'lerdeki hocalarını (Arapça alfabetik olarak) sıralamak⁹ istiyoruz:

1. Bekr b. Sevâde b. Sümâme el-Cüzâmî, Ebû Sümâme el-Mısırî (Ebû Dâvud)
2. Bekr b. Amr el-Me'âfirî (المعافري) el-Mısırî (Buhârî)
3. Bükeyr b. Abdillâh b. el-Eşecc, Ebû Abdillâh, Mısır'da mukim (Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî)
4. Bintü'l-Cühenî (Tirmizî)
5. Cafer b. Rebî'a b. Şurahbîl b. Hasene el-Kindî, Ebû Şurahbîl el-Mısırî (Ebû Dâvud, İbn Mâce)
6. Hibbân b. Vâsî' b. Münkiz b. Amr el-Ensârî el-Mâzinî (Tirmizî)
7. el-Haccâc b. Şeddâd es-San'ânî (Ebû Dâvud)
8. el-Hasen b. Sevbân b. Âmir el-Hevzenî (الهوزني), Ebû Sevbân el-Basrî (İbn Mâce)
9. Hafs b. Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs ez-Zührî (Ebû Dâvud)
10. Humejd b. Ebî Humejd et-Tavîl, Ebû Ubeyde el-Basrî (Nesâî)
11. Hayve b. Şureyh b. Safvân et-Tücîbî, Ebû Zur'a el-Mısırî (Buhârî)
12. Huyey b. Abdillâh b. Şureyh el-Me'âfirî el-Mısırî (İbn Mâce)

7 Bkz. Razû, Abdillâh b. Lehî'a, s. 23. Ayrıca bkz. Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 488-490; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 373-374.

8 Razû, Abdillâh b. Lehî'a, s. 24.

9 Liste için bkz. Razû, Abdillâh b. Lehî'a, s. 24-28. Ayrıca bkz. Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 488-490; Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 12-13; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 373-374. Bazı şahıs isimlerinin orijinal imlâsının okuyucularımız tarafından merak edilebileceğini düşündüğümüzden, onların Arapça yazılışını parantez içinde vermeye gayret ettik.

13. Derrâc b. Sem'ân, Ebû's-Semh, es-Sehmî el-Mısrî (Tirmizî)
14. Rebî'a b. Ebî Abdîrrahman et-Teymî, Ebû Osman el-Medenî (Müslim)
15. Zebân b. Fâid, Ebû Cüveyn el-Mısrî el-Hamrâvî (İbn Mâce)
16. ez-Zübeyr b. Süleym (İbn Mâce)
17. Salim b. Ğaylân et-Tücîbî el-Mısrî (Nesâî)
18. Süleyman b. Abdîrrahman b. Sevbân el-Âmirî el-Medenî (Nesâî)
19. Süleyman b. Yezid el-Hadramî (Nesâî)
20. Şûrahbîl b. Şerîk el-Me'âfirî, Ebû Muhammed el-Mısrî (Nesâî)
21. ed-Dahhâk b. Eymen el-Kelbî (İbn Mâce)
22. Âmir b. Yahya el-Me'âfirî (Müslim, Tirmizî)
23. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Ebû Dâvud el-Medenî (İbn Mâce)
24. Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm el-Ensârî el-Medenî (Ebû Dâvud)
25. Abdurabbih b. Sa'îd b. Kays el-Ensârî (İbn Mâce)
26. Ubeydullah b. Ebî Cafer el-Mısrî, Ebû Bekr el-Fakîh (Ebû Dâvud, Tirmizî)
27. Ubeydullah b. el-Muğîre b. Mu'aykîb, Ebü'l-Muğîre es-Sibâî (İbn Mâce)
28. Osman b. Nu'aym b. Kays er-Ru'aynî el-Mısrî (İbn Mâce)
29. Atâ b. Dînâr el-Hüzelî, Ebü'r-Reyyân el-Mısrî (Ebû Dâvud, Tirmizî)
30. Ukayl b. Hâlid b. Ukayl el-A'lâ, Ebû Hâlid el-Ümevî (Ebû Dâvud, İbn Mâce)
31. Ammâr b. Sa'd el-Murâdî (Ebû Dâvud)
32. Umâre b. Ğaziyye b. el-Hâris el-Ensârî el-Mâzinî el-Medenî (Nesâî)
33. Amr b. Câbir el-Hadramî, Ebû Zur'a el-Mısrî (İbn Mâce)
34. Amr b. Dînâr (İbn Mâce)
35. Amr b. Şu'ayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs (Tirmizî)
36. Ayyâş b. Abbas el-Kıtbânî (القتباني) el-Mısrî (Tirmizî, Nesâî)
37. İsa b. Abdîrrahman b. Ferve el-Ensârî, Ebû Ubâde ez-Zurakî (İbn Mâce)
38. Kurre b. Abdîrrahman b. Hayveîl el-Me'âfirî (İbn Mâce)
39. Kays b. el-Haccâc el-Kilâ'î el-Mısrî (Tirmizî, İbn Mâce)
40. Ka'b b. Alkame b. Ka'b el-Mısrî et-Tenûhî, Ebû Abdilhamid (Müslim, Ebû Dâvud)

41. Muhammed b. Zeyd b. el-Muhâcir, Kunfûz (قنفذ), et-Teymî el-Medenî (İbn Mâce)
42. Muhammed b. Aclân el-Medenî (İbn Mâce)
43. Muhammed b. el-Münkedir (İbn Mâce)
44. Muhammed b. el-Velîd b. Hübeyre el-Hâşimî, Ebû Hübeyre ed-Dimeşkî (Ebû Dâvud)
45. Müşrih b. Hâ'ân (مشرح بن هاعان) el-Me'âfirî, Ebû Mus'ab (Tirmizî, Ebû Dâvud)
46. Musa b. Eyyûb b. Âmir el-Ğâfikî (İbn Mâce)
47. Musa b. Cebr el-Ensârî el-Medenî el-Hazzâ' (Ebû Dâvud)
48. Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Esedî (Nesâî)
49. Yezid b. Ebî Habîb el-Mısrî, Ebû Recâ (Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce)
50. Yezid b. Amr el-Me'âfirî el-Mısrî (Tirmizî, Ebû Dâvud)
51. Yezid b. Abdillâh b. Üsâme, İbnü'l-Hâd el-Leysî (Ebû Dâvud)
52. Muhammed b. Abdirrahman b. Nevfel el-Esedî, Ebü'l-Esved el-Medenî (Buhârî, Nesâî, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce)
53. Muhammed b. Müslim b. Tedrüs (تدرس) el-Esedî, Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî (Tirmizî, İbn Mâce)
54. Ebü'n-Nadr, Hâşim b. el-Kâsım el-Harrânî (Nesâî)
55. Ebû Hâni', Humeyd b. Hâni' el-Havlânî (Ebû Dâvud, Nesâî)
56. Ebû Vehb el-Ceyşânî, Deylem b. Hevşah (Tirmizî)
57. Ebû Yunus (Mevla Ebî Hüreyre), Süleym b. Cübeyr ed-Devsî (Tirmizî)

Buraya kadar sıralananlar İbn Lehî'a'nın Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunan hocalarıdır. Onun Kütüb-i Sitte dışında rivayetleri bulunan hocaları ise şunlardır:

58. Ahmed b. Hâzım el-Me'âfirî
59. İshak b. Üseyd el-Ensârî, Ebû Abdirrahman el-Horasânî
60. Beşîr b. Ebî Amr el-Havlânî, Ebü'l-Feth el-Mısrî
61. Bükeyr b. Ebî Bekr
62. Câbir b. Seylân
63. Cerîr b. Hâzım b. Abdillâh b. Şücâ' el-Ezdî
64. Cemîl el-Hazzâ' el-Esemî
65. el-Hâris b. Sa'îd el-'Utekî (العتقي) el-Mısrî

66. el-Hâris b. Yezid el-Hadramî, Ebû Abdilkerim
67. Huneyn b. Ebî Hakîm el-Mısrî
68. Hâlid b. Ebî 'İmrân et-Tüçîbî
69. Hâlid b. Yezid el-Cumahî, Ebû Abdirrahim
70. Hayr b. Nu'aym b. Mürre el-Hadramî
71. Râşid b. Abdillâh, Ebû Yahya el-Me'âfirî
72. er-Rebî' b. Sebre el-Cühenî
73. Rebî'a b. Süleym et-Tüçîbî
74. Rebî'a b. Seyf b. Mâti' el-Me'âfirî
75. Ruzejk es-Sekafî el-Mısrî
76. Zühre b. Ma'bed b. Abdillâh et-Teymî
77. Ziyâde b. Muhammed el-Ensârî
78. Salim b. Ebî Ümeyye el-Kureşî et-Teymî, Ebü'n-Nadr
79. Sa'îd b. Neşît (نشيط), Mevla Benî Nasr
80. Selâmân (سَلَامَانَ) b. Âmir eş-Şa'bânî
81. Süleyman b. Ziyâd el-Hadramî el-Mısrî
82. Süleyman b. Abdirrahman
83. Seyyâr b. Abdirrahman es-Sadefî
84. Salih b. Ebî 'Ureyb
85. ed-Dahhâk b. Şürahbîl el-Ğâfikî, Ebû Abdillâh el-Mısrî
86. Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um el-İfrîkî
87. Abdülaziz b. Abdilmelik el-Kureşî
88. Atâ b. Ebî Rabâh el-Kureşî
89. 'İkrime b. Esed el-Hadramî
90. Ömer b. es-Sâib b. Ebî Râşid el-Mısrî
91. İsa b. Lehî'a b. 'Ukbe el-Hadramî
92. Ferve ez-Zurakî
93. Kays b. Râfi' el-Eşca'î
94. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik
95. Muâz b. Muhammed el-Ensârî
96. Vâhib b. Abdillâh el-Me'âfirî
97. Yezid b. Abdilaziz er-Ru'aynî
98. İbn Ebî 'Uşşâne (عُشَّانَةَ)
99. Ebû Sahr, Humejd b. Ziyâd b. Ebi'l-Muhârik, el-Harrât
100. Ebû Tu'me (طُعْمَةَ), Hilâl, Mevlâ Ömer b. Abdilaziz

101. Ebû 'Uşşâne el-Me'âfirî, Huyey b. Yü'min el-Mısırî
102. Ebû İsa el-Horasânî, Süleyman b. Keysân
103. Me'âfir'den bir şeyh: (Ahmed b. Hanbel Müsned'inde zikretmiş fakat ismini vermemiştir).¹⁰

Görüldüğü üzere İbn Lehî'a, yaşadığı asrın bir muhaddisi olarak rivayetlerini, çeşitli mertebelerdeki hocalardan almış; hadisi zabt ve itkân ehli olan ve bir kısmı daha sonraki dönemde Sahîhayn râvileri içinde yer alan, diğer bir kısmı ise her ne kadar Şeyhayn (Buhârî-Müslim) tarafından hadisleri tahric edilmese de adaleti sabit olan şeyhlerden öğrenmiştir. Bununla birlikte onun heybesi, zayıf hocalardan topladığı rivayetlerden de hâli/uzak değildir.¹¹ Yukarıda ismi geçen ve İbn Lehî'a'nın kendilerinden bir miktar rivayet aldığı zabt ve itkân derecesindeki hocalardan olmak üzere şunlar¹² zikredilmiştir:

1. Bekr b. Sevâde el-Cüzâmî
2. Bekr b. Amr el-Me'âfirî
3. Bükeyr b. Abdillâh b. el-Eşecc
4. Cafer b. Rebî'a Hibbân b. Vâsi'
5. Humeyd b. Ebî Humeyd et-Tavîl
6. Rebî'a b. Ebî Abdirrahman
7. Süleyman b. Abdirrahman el-Âmirî
8. Şürahbîl b. Şerîk
9. Âmir b. Yahya el-Me'âfirî
10. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec
11. Ubeydullah b. Ebî Cafer el-Mısırî
12. Umâre b. Ğaziyye
13. Amr b. Dînâr
14. Ayyâş b. Abbas el-Kıtbânî
15. Kurre b. Abdirrahman b. Hayveîl
16. Ka'b b. Alkame
17. Muhammed b. 'Aclân

10 Bkz. es-Sâ'âtî, Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Benna, el-Fethü'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (Bulûġü'l-emânî min esrari'l-Fethi'l-rabbânî ile birlikte), I-XXIV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1378/1958, I, 307, no: 195 (...أنا ابن لهيعة عن شيخ من معافر...); Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 28.

11 Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 28.

12 Bkz. Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 28-29.

18. Muhammed b. el-Münkedir
19. Hişâm b. Urve
20. Yezid b. Ebî Habîb
21. İbnü'l-Hâd
22. Ebü'l-Esved
23. Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî
24. Ebü'n-Nadr
25. Ebû Hâni' el-Havlânî.

Yine İbn Lehî'a, rivayetleri Kütüb-i Erba'a içinde yaygın bir şekilde yer bulan pek çok sika hocadan da hadis öğrenmiştir. Bu cümleden olarak da şunlar sıralanmıştır:

Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm, Abdurabbih b. Sa'îd, Ukayl b. Hâlid, Muhammed b. Zeyd b. el-Muhâcir, Ebû Yunus Mevla Ebî Hüreyre.¹³

Şu isimler de İbn Lehî'a'nın hadis aldığı "sadûk", "makbul", ve "zayıf" mertebesinde bulunduğu ifade edilen¹⁴ hocalarındandır:

1. el-Haccâc b. Şeddâd es-San'ânî
2. el-Hasen b. Sevbân
3. Huyey b. Abdillâh el-Me'âfirî
4. Derrâc Ebü's-Semh
5. Zebân b. Fâid
6. Salim b. Ğaylân
7. Süleyman b. Yezid
8. Ubeydullah b. el-Muğîre
9. Atâ b. Dînâr
10. Ammar b. Sa'd
11. Amr b. Câbir el-Hadramî
12. Amr b. Şu'ayb
13. Kays b. el-Haccâc
14. Muhammed b. el-Velîd b. Hübeyre
15. Müşrih b. Hâ'ân el-Me'âfirî
16. Musa b. Eyyûb
17. Musa b. Cübeyr
18. Yezid b. Amr

13 Bkz. Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 29.

14 Bkz. Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 29.

19. Ebû Vehb el-Ceyşânî.

Bunların yanı sıra İbn Lehî'a'nın hocaları arasında Hafs b. Hâşim, ez-Zübeyr b. Süleym, ed-Dahhâk b. Eymen, Osman b. Nu'aym ve İsa b. Abdurrahman gibi meçhul ve metruk kişiler olduğu da söylenmiştir.¹⁵

3. İbn Lehî'a'nın Talebeleri

İbn Lehî'a, talebe ve râvilerin kendisinden hadis öğrenmek ve elinde bulunan asıl'lardan istifade etmek için ilim halkası etrafında toplandığı hadis pınarlarından biriydi. Üstelik ondan hadis öğrenmek isteyenler sadece kendisinden sonraki raviler tabakasından olmayıp, aynı zamanda akranlarını da içine alıyordu. Gerçekten ondan hadis alanların sayısı öyle çoktur ki, hadis mu'cem ve müsned'leri onların rivayetleriyle doludur. Şimdi İbn Lehî'a'nın öncelikle Usul-i Sitte'de sonra da geri kalan diğer sünen ve müsned'lerde yer alan öğrencilerinin isimlerini sıralamak istiyoruz.¹⁶

1. İshak b. İsa b. Necîh el-Bağdâdî, Ebû Ya'kûb et-Tabbâ' (İbn Mâce)
2. Bişr b. Ömer b. el-Hakem ez-Zehrânî el-Ezdî, Ebû Muhammed el-Basrî (İbn Mâce)
3. el-Hasen b. Musa el-Eşyeb, Ebû Ali el-Bağdâdî (Tirmizî)
4. Hassân b. Abdillâh b. Sehl el-Kindî, Ebû Ali el-Vâsıtî (İbn Mâce)
5. Sa'îd b. el-Hakem b. Muhammed b. Salim el-Cumahî, Ebû Muhammed el-Mısrî (İbn Mâce)
6. Sa'îd b. Şürahbîl el-Kindî el-Kûfî (Tirmizî)
7. Süleyman b. Şu'ayb b. el-Leys b. Sa'd
8. Abdurrahman İbrahim ed-Dımeşkî (İbn Mâce)
9. Abdülga'ffar b. Dâvud b. Mihrân, Ebû Salih el-Harrânî (İbn Mâce)
10. Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, Mevlâ Benî Hanzala (Tirmizî, Ebû Dâvud)
11. Abdullâh b. Mesleme b. Ka'neb el-Ka'nebî el-Hârisî, Ebû Abdurrahman el-Basrî (Ebû Dâvud)

¹⁵ Bkz. Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 28-29.

¹⁶ Liste için bkz. Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 29-32. Ayrıca bkz. Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 489-490; Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 12-13; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 373-374.

12. Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî, Ebû Muhammed el-Mısrî (Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce)
13. Abdullah b. Yezid el-Mekkî, Ebû Abdirrahman el-Mukri' (Buhârî, Nesâî, Ebû Dâvud)
14. Osman b. Salih el-Mukri', Ebû Yahya es-Sehmî (İbn Mâce)
15. Amr b. Hâlid b. Ferrûh b. Sa'd et-Teymî, Ebü'l-Hasen el-Harrânî (İbn Mâce)
16. Amr b. Hâşim el-Beyrûtî (İbn Mâce)
17. Kuteybe b. Sa'îd b. Cemîl, Ebû Recâ el-Bağlânî (Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce)
18. el-Leys b. Sa'd b. Abdirrahman, Ebü'l-Hâris el-Mısrî
19. Ebü'l-Esved en-Nadr b. Abdilcabbâr el-Murâdî
Kütüb-i Sitte dışındaki eserlerde rivayetleri bulunan öğrencileri arasında ise şunlar zikredilmiştir:
20. Ahmed b. İsa b. Lehî'a
21. İshak b. el-Furât b. el-Ca'd b. Süleym et-Tücîbî el-Kindî
22. Esed b. Musa b. İbrahim b. el-Velîd el-Ümevî
23. Eşheb b. Abdilaziz b. Dâvud el-Kaysî, Ebû Amr el-Mısrî
24. Cebr b. Nu'aym b. Mürre el-Hadramî
25. el-Haccâc b. Süleyman er-Ru'aynî
26. Hâlid b. Ebî 'İmrân et-Tücîbî, Ebû Amr
27. Halef b. Hâlid el-Kureşî, Ebü'l-Mühennâ (المُهَنَّاءُ) el-Mısrî
28. Ravh b. Salâh
29. Ziyâd b. Yunus b. Sa'îd b. Selâme el-Hadramî el-İskenderânî
30. Zeyd b. el-Hubâb, Ebü'l-Huseyn el-'Uklî
31. Ziyâde b. Muhammed el-Ensârî
32. Sa'îd b. Kesîr b. 'Ufeyr b. Müslim el-Ensârî, Ebû Osman el-Mısrî
33. Süfyan b. Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrî, Ebû Abdillâh el-Kûfî
34. Şerâhîl b. Yezîd el-Me'âfirî el-Mısrî
35. Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Atekî, Ebû Bistâm el-Vâsîtî
36. Sudre (صُدْرَة), Muhammed b. el-Hâris
37. ed-Dahhâk b. Şürabhîl b. Abdillâh el-Ğâfikî, Ebû Abdillâh el-Mısrî
38. Talk b. es-Semh el-Lahmî el-Mısrî
39. Abdurrahman b. Amr b. Ebî Amr el-Evzâ'î Ebû Amr el-Fakîh
40. Abdürrahim b. Meymûn el-Medenî, Ebû Merhûm

41. Abdullah b. Abdilhakem
42. Abdülmelik b. Mesleme
43. Amr b. el-Hârîs b. Ya'kûb el-Ensârî, Ebû Eyyûb el-Mısrî
44. Amr b. er-Rebî' b. Târik el-Hilâlî
45. 'Umeyre b. Ebî Nâciye er-Ru'aynî, Ebû Yahya el-Mısrî
46. 'ÿyâz b. Abdillâh b. Abdırrahman el-Fıhrî el-Medenî
47. Kubâs (كُبَّاسُ) / Kabâs (كَبَّاسُ) b. Rezîn el-Lahmî, Ebû Hâşim el-Mısrî
48. Kâmil b. Talha el-Cahderî, Ebû Yahya el-Basrî
49. Kâdîh b. Cafer
50. Lehî'a b. İsa b. Lehî'a
51. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Ömer, Ebû Abdillâh el-Medenî
52. Mucâ'a b. Sâbit ed-Dımeşki
53. Muhammed b. el-Hârîs b. Râşid el-Ümevî el-Mısrî
54. Ma'rûf b. Süveyd el-Cüzâmî
55. Mansûr b. Âmir, el-Vâiz, Ebü's-Serî
56. Musa b. İbrahim, Ebû 'İmrân el-Mervezî
57. Musa b. Dâvud ed-Dabbî, Ebû Abdillâh et-Tarsûsî
58. Nâfi' b. Yezîd el-Kilâî, Ebû Yezîd el-Mısrî
59. Hişâm b. Sa'îd et-Tâlkânî (الطَّالِقَانِيُّ) / et-Tâlekânî (الطَّالِقَانِيُّ)
60. el-Velîd b. Mezîd el-'Uzrî, Ebü'l-Abbas el-Beyrûtî
61. Yahya b. İshak es-Seylehaynî (السَّيْلَحَيْنِيُّ) / es-Sîlehaynî (السَّيْلَحَيْنِيُّ), Ebû Zekerıyya
62. Yezîd b. Abdilaziz er-Ru'aynî
63. Yusuf b. Amr b. Yezîd el-Fârisî
64. Ebû Salih el-Kâtib, Abdillâh b. Salih b. Muhammed b. Müslim el-Cühenî.¹⁷

İbn Lehî'a'dan hadis alan öğrencilerden sadûk derecesinde olan Amr b. Hâşim el-Beyrûtî dışındaki zabt ve itkân sahibi olanların hadislerini Kütüb-i Sitte imamları almışlardır. İbn Lehî'a'nın Kütüb-i Sitte dışındaki rivayetleri incelendiğinde ise, ondan hadis alan râvilerin mertebesinin farklılık arz ettiği görülür. Mesela bunlardan Ahmed b. İsa b. Ubeydillâh, Zeyd b. el-Hubâb, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. el-Haccâc, Amr b. el-Hârîs, Amr b. er-Rebî', 'ÿyâz b. Abdillâh, Mâlik b. Enes, Ma'rûf b. Süveyd, Musa b. Dâvud, Nâfi' b. Yezîd, el-Velîd b. Mezîd ve Yahya b. İshak gibi bir kısmı zabt

17 Liste için bkz. Razû, Abdillâh b. Lehî'a, s. 30-32.

ve itkân sahibidir. Diğer bir grup ise zayıf derecesindedir ki, bunlar arasında şunlar zikredilir: Esed b. Musa, Hâlid b. Ebî 'İmrân, Halef b. Râşid, Şerâhîl b. Yezîd, ed-Dahhâk b. Şürahbîl, Talk b. es-Semh, Abdurrahman b. Meymûn, Kâmil b. Talha, Muhammed b. el-Hâris, Yezîd b. Abdilaziz, Yusuf b. Amr b. Yezîd ve Ebû Salih Kâtibü'l-Leys.¹⁸

İbn Lehî'a'nın hoca ve talebelerinden sonra şimdi de onun ilmî kişiliğine kısaca temas etmek istiyoruz.

4. İbn Lehî'a'nın İlmî Kişiliği

İbn Lehî'â ilme ve hadis rivayetlerini toplayıp nakletmeye oldukça düşkün birisiydi. Çocukluğundan itibaren muhaddis ve âlimlerin meclislerine iştirak etmiş; yaşadığı asırda Mısır'da bulunan hocalardan çokça hadis dinlemiş, ayrıca başka şehirlere de ilim yolculukları yaparak zamanındaki büyük hadisçilerden yüz yüze hadis alma imkânı bulmuştur. Hatta rivayete ve hadis toplamaya olan tutkusu, onun "Ebû Harîta" diye künyelenmesine sebep olmuştur. Çünkü boynunda asılı "harita" denilen bir çeşit not defteri ile Mısır'da dolaşır, diğer şehirlerden bir topluluk gelir gelmez hemen onların yanına varır, şayet onlardan daha önce duymadığı bir hadis duyarsa derhal o notlarına ilave ederdi.¹⁹

Gerek ulemâ arasındaki önemli konumu gerekse dinine son derece bağlılığı ve ana hadis kitaplarına olan vukûfiyeti nedeniyle asrında yaşayan pek çok kişi tarafından İbn Lehî'a, Leys b. Sa'd ile birlikte Mısır bölgesinin âlimi ve muhaddisi olarak kabul edilmiştir ki, aynı dönemde İmam Mâlik b. Enes "Medine'nin âlimi", Evzâ'î "Şam'ın âlimi", Ma'mer b. Râşid "Yemen'in âlimi", Şu'be ve Sevrî "Irak'ın âlimleri", İbrahim b. Tahmân da "Horasan'ın âlimi" olarak tanınmıştı.²⁰ Bir defasında Ebû Tevbe el-Halebî'nin Remle'de bulunduğu bir sırada, ümmetin adamı kim diye sorulmuş; bir grup İbn Lehî'a derken diğer bir grup Mâlik diye cevap vermiştir.²¹ Bu da İbn

18 Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 32-33.

19 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 482; İbn Tağrîberdî, en-Nücümü'z-zâhira fî mülûki Mısır ve'l-Kâhira, II, 99.

20 Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 14. Ancak Zehebî buradaki ifadelerin peşinden, İbn Lehî'a'nın gevşekliği ve münker rivayetler nakletmesi sebebiyle âlimlerin nazarında kendisiyle ihticac edilme derecesinden aşağı düştüğünü de eklemiştir.

21 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 271. Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 15.

Lehî'a'nın bazılarınca İmam Mâlik ile aynı ayarda görüldüğünü göstermektedir.

Yine Ebû Dâvud, Ahmed b. Hanbel'i, "Mısır'ın muhaddisi ancak İbn Lehî'a'dır!" derken işittiğini söylerken, Zehebî İbn Lehî'a'yı "asrındaki ilim denizlerinden bir deniz" olarak kabul etmiştir.²²

Bununla birlikte İbn Lehî'a'nın ilminin genişliği sadece Hadis ile sınırlı kalmamış, kendisi Fıkıh sahasında da söz sahibi olmuştur. Nitekim tarihçi âlim ve kadı Vekî'in Ahbâr'ında İbn Vehb'in şöyle söylediği nakledilmiştir: "İbn Lehî'a bana dedi ki: Şahit'in yanı sıra yemin (istemek sureti) ile ilk hüküm veren benim!" Başka bir yerde ise Vekî şu ifadeleri kullanmıştır: "İbn Lehî'a, Hadis ve Fıkıh ehlidir."²³

İbn Lehî'a'nın aynı zamanda Mısır'daki Tarih ekolünün de direklerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, neredeyse kendisinden sonraki tarihçilerden İbn Abdilhakem ve benzeri Mısır tarihçilerinin değindiği tarihî bir olayla ilgili her rivayetin senesinde mutlaka İbn Lehî'a'nın isminin ekli olduğu kaydedilir. Diğer taraftan onun gayretinin sadece Mısır'daki tarihî hâdiseleri toplamakla kalmadığı, bunun da ötesinde Mekke, Şam ve Mağrib Arap İslâm tarihini de içine alan çok geniş bir sahaya yayıldığı belirtilir.²⁴

İbn Lehî'a'nın şöhreti öyle yayılmıştır ki, en nihayet Hadis'te asrının imamı olmuştur. Hatta Sevrî, hıfz konusunda onu muasır akranlarına üstün saymıştır. Hadis kaynaklarına ve asrında elden ele dolaşan eserlere yönelik geniş ilmi ve kendine has bilgisi, ona seçkin bir konum bahşetmiştir. Sevrî, Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Abdullah b. el-Mübarek, Kuteybe b. Sa'îd, Abdullah b. Yezîd el-Mukri' ve burada isimleri uzun bir liste oluşturacak insanlar gibi, hocalarından büyük âlimlerin, çağdaşlarının ve seçkin öğrencilerinin kendisinden hadis almış olması bir övünç ve fazilet olarak yeterli görülmüştür. Aynı şekilde pek çok hadis talebesi de ondan hadis semâ' etmek için Mısır'a kadar uzun yolculuklara katlanmıştır. Bunların sonuncusu el-Müseyyeb b. Vâdih'tir; ne var ki kendisi onunla görüşmeyi başaramamıştır, çünkü Mısır'a gitmek üzere

22 Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 14.

23 Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyan, Ahbâru'l-kudât, I-III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts., III, 236; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 16.

24 Mustafa, Şakir, et-Târîhu'l-Arabî ve'l-müerrihûn, I-III, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, II, 156; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 16.

daha Tel Mennes'ten* (تلمنس) ayrılmadan İbn Lehî'a'nın vefat haberini almıştır.²⁵

İbn Lehî'a'nın âlimler arasındaki saygın konumu sadece dinî ilimler sahasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda başka dinî ve dünyevî makamlara kadar da uzanmıştır. Bu meyanda o, hicrî 155 senesi başlarında Emîrül-mü'minîn Ebû Cafer el-Mansûr'un emriyle Mısır'da kadılık/hâkimlik görevini üstlenmiştir ki, esasen kendisi Mısır'da halife tarafından görevlendirilen ilk hâkimdir; zira ondan önceki hâkimlerin şehir valileri tarafından görevlendirildiği belirtilmiştir.²⁶ Buna göre Muaviye b. Hadîc, Mısır kadısı Ebû Huzeyme İbrahim b. Yezid'in ölümü üzerine İbn Lehî'a'nın Mısır'da kadılık görevini üstlenmesi olayının nasıl gerçekleştiğini şöyle anlatmıştır: “Ben Irak'ta iken bir gün Ebû Cafer el-Mansûr'un huzuruna girdim, bana dedi ki: “İbnü'l-Hadîc, ülkende ne olduğunu biliyor musun?” “Hayır, ey müminlerin emiri!” dedim. “Orada birisi öldü ve herkes bundan olumsuz etkilendi!” dedi. “Öyleyse bu olsa olsa İbn Huzeyme'dir!” dedim. “Evet!” dedi ve “Sence kadılık görevine kimi getirmeliyiz?” diye sordu. Ben de, “Ebû Ma'dân Âmir b. Mürre el-Yahsubî'yi” dedim. “O sağır bir adam; kadılık görevine sağır birisi uygun olmaz!” diye karşılık verdi. Bunun üzerine ben de, “O zaman Abdullah b. Lehî'al” deyince, Ebû Cafer el-Mansûr “İşte İbn Lehî'a olur!” dedi ve aylık 30 dinar ücret karşılığında onun görevlendirilmesi emrini verdi. Dolayısıyla o, Mısır kadılarında görevi süresince bu ücreti alanların ilkidir.”²⁷

İbn Lehî'a aynı zamanda Hadramevtli olup da Mısır'da kadılık yapan dokuz kişiden biri olarak kaydedilmiştir. Bunların sonuncusu olan Lehî'a b. İsa'nın söylediğine göre bu kişiler şunlardan ibarettir: Yunus b.

* Tel Mennes, Mîzânü'l-i'tidâl muhakkiki Ali Muhammed el-Becâvî'nin işaret ettiğine göre Şam şehirlerinden Hıms'a bağlı bir köyün ve Ma'arratü'n-Nu'mân'a yakın bir kalenin adıdır. Kelimenin okunuşu bizim yazdığımız şekilde kaydedilmiştir (bkz. Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, IV, 116, dipnot). Bu isimdeki “Tel”, “tepe” anlamında olsa gerektir. O bölgede buna benzer bugün de, “Tel Rifat”, “Tel Esved”, “Tel Hûzân” gibi başka isimler de vardır.

25 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, IV, 116; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 16.

26 İbn Abdilhakem, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah el-Mısırî, Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, yy., 1415, s. 272; Vekîf, Ahbâru'l-kudât, III, 235; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân, III, 39; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 16-17.

27 İbn Abdilhakem, Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib, s. 272; Vekîf, Ahbâru'l-kudât, III, 235; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân, III, 38-39; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 17.

Atiyye, Evs b. Abdillâh, Yahya b. Meymûn, Tevbe b. Nemr, Hayr b. Nuaym, Ğavs b. Süleyman, Yezid b. Abdillâh, Abdullâh b. Lehî'a ve Lehî'a b. İsa.²⁸

Kadılarla ilgili kitaplarda nakledilen haberlerden anlaşıldığına göre, İbn Lehî'a'nın kazâ (kadılık/hâkimlik) görevini üstlendiği süre boyunca ve sonrasında şehrinin pek çok meselesinde mutlak bir etkisi olmuş gibi görünmektedir. Nitekim o, "şahitle" beraber "yemin" ile hüküm veren ilk kişi olmanın yanında; ramazan ayı hilâlini görmek için şehir dışına çıkan Mısır kadılarının da ilkidir. Aynı şekilde onunla ve Leys b. Sa'd ile yaptığı istişare sonucu Musa b. İsa*, Hristiyanlara Ali b. Süleyman tarafından yıkılan kiliselerini yeniden yapmaları için izin vermiştir.²⁹

İbn Lehî'a 10 yıl sürdürdüğü kadılık görevinden 164 senesinin Rebû'l-âhir veya Rebû'l-evvel ayında ayrılmıştır.³⁰ Zehebî'nin onun bu görevde sadece bir seneden az/9 ay kalıp sonra da ayrıldığı yönündeki yorumu³¹ "tuhaf" ve onun kitaplarını kopyalayan nâsihlerin kalem sürçmesinden kaynaklanan bir hata olarak görülmüştür.³²

Diğer taraftan İbn Lehî'a'nın yetkileri sadece kadılık göreviyle sınırlı kalmamış, o aynı zamanda Ebû Cafer el-Mansûr zamanında (136-158/754-775) ve sonrasındaki halife el-Mehdî döneminde (158-169/775-785) Beytûlmal'in ve Kulzûm'ün* (القلزم) idaresini de üstlenmiştir.³³ Bunun yanı sıra 138/756 senesinde Salih b. Ali ile birlikte Şam diyarında savaşlara iştirak etmiş, bu maksatla Dımaşk sahilini boydan boya kat etmiştir.³⁴

28 Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 17.

* Doğrusu İsa b. Musa olsa gerektir. Ebû Musa el-Murtazâ İsa b. Musa b. Muhammed el-Hâşimî (ö. 167/783) halife Ebû Cafer el-Mansur'un yeğeni olup, Abbâsî hânedanına mensup vali, kumandan ve veliahttır. Bkz. Mâcid, Abdülmün'im, "İsâ b. Mûsâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXII, 482, İstanbul 2000.

29 Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 17-18. Ayrıca bkz. Vekî', Ahbâru'l-kudât, III, 235-236; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân, III, 38.

30 Fesevî, el-Ma'rifetü ve't-târîh, II, 486; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân, III, 38. Ayrıca bkz. Vekî', Ahbâru'l-kudât, III, 235.

31 Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 14; a.mlf., Mîzânü'l-i'tidâl, II, 478.

32 Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 18.

* Mısır ve Mekke arasında, Tur Dağı ve Eyle yakınlarında bir beldedir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh, Mu'cemü'l-büldân, I-V, Dâru Sâdir, Beyrut 1977, I, 344.

33 Fesevî, el-Ma'rifetü ve't-târîh, II, 486.

34 Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 19; Razû, Abdullâh b. Lehî'a, s. 18.

İbn Lehî'a, sıkıntılı zamanlarda da kendisine müracaat edilen, Mısırlıların ileri gelen ve saygın âlimlerinden biri durumundaydı. Bunun örneklerinden biri, onunla ilgili olarak anlatılan şu olaydır: Kâdî Abdümelik b. Muhammed el-Hazmî'nin görevinden istifası konusunda çıkan görüş ayrılıkları sırasında İbn Lehî'a, Leys b. Sa'd ve Âsım b. el-'Alâ ile birlikte bineğine binerek Emir'in yanına gelmiş; Emir de onların bu aracılığını kabul etmiş ve onu affetmiştir.³⁵

Buraya kadar aktardığımız bilgiler, İbn Lehî'a'nın sadece Hadis alanında değil, Fıkıh ve Tarih sahalarında da yetkin bir âlim olduğu; aynı zamanda diğer bazı devlet vazifelerinde de başarılı bir şekilde görev yaptığı konusunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.

5. Cerh-Ta'dil Kitaplarında İbn Lehî'a

Neredeyse erken dönem bütün hadis kitaplarında rivayetlerine rastladığımız Abdullah b. Lehî'a'nın cerh-ta'dil durumu konusunda söyleyecek çok şey vardır. Çünkü kendisi hakkında rical ve terâcim kitaplarında olumlu ve daha çok da olumsuz olmak üzere pek çok değerlendirmeye rastlamak mümkündür ve bu eserlerde ona önemli ölçüde yer ayrıldığı dikkat çekmektedir. Şüphesiz bu durum onun, yaşadığı dönemde Mısır'daki hadisçiler arasında önemli bir mevkide bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Hakkında yazılıp çizilen pek çok olumsuz görüşe rağmen İbn Lehî'a tâbî'î ve tebe-i tâbî'îlerin ileri gelenleri ile karşılaşarak ilmi kaynağından içme ve onlardan hadis alma fırsatı elde etmiştir. Aynı şekilde Kütüb-i Sitte sahiplerinin hocaları olan Kuteybe b. Sa'îd, Abâdile (Abdullahlar)³⁶ ve burada isimlerinin zikretmesi uzun sürecek daha pek çok büyük hadis imamı ona öğrencilik yapmıştır. Dolayısıyla İbn Lehî'a hakkındaki büyük resmi ortaya koymak kolay değildir; zira herhalde cerh-ta'dil kaynaklarında ve rical tabakât eserlerinde İbn Lehî'a ve rivayetleri konusunda olduğu kadar, hakkında bu denli ihtilaf ve çelişkili görüşler

35 Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 19.

36 "Abâdile" ile kastedilen, ismi Abdullah olan dört meşhur kişidir ki bunlar: Abdullah b. Vehb, Abdullah b. el-Mübarek, Abdullah b. Yezîd el-Mukri' ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'dir. Bkz. Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 482. Zehebî'nin nakline göre İbn Hibban Abâdile'nin İbn Lehî'a'dan semâ'ının "sahih" olduğunu söylemiştir. Bkz. Mîzânü'l-i'tidâl, II, 482.

nakledilen pek fazla kimse olmamıştır. Nitekim onun söz konusu eserlerdeki biyografisine bakıldığında bunların onunla ilgili çelişkili görüşlerle dolu olduğu görülür. Bir tarafta, onu asrının hafızı konumunda göstererek ta'dil edenler; diğer tarafta ise, rivayetlerini zayıf ve münker göstererek onu sert biçimde cerh edenler vardır. Bu noktada cerh ve ta'dil âlimlerinin onun hakkındaki görüşlerini kısaca özetlemekte fayda vardır. Şimdi önce cerh sonra da ta'dil kabilinden yapılan yorumlara örnek vermek istiyoruz:

Tebeu't-tâbiîn döneminin tanınmış hadis hâfızı ve fıkıh âlimi Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813) şöyle der: “İbn Lehî'a'dan az ya da çok, asla hadis almam!”³⁷

Bişr b. Serî, Yahya b. Sa'îd el-Kattân'a (ö. 198/813): “İbn Lehî'a'yı görürsen, ondan bir harf bile alma!”³⁸ demiştir.

Yahya b. Ma'în (ö. 233/848) ve Nesâî'ye (ö. 303/915) göre de İbn Lehî'a “zayıf”, “zaîfü'l-hadis”, “hadisi ile ihticac edilmez” ve “kavi olmayan” birisidir.³⁹

Amr b. Ali, İbn Lehî'a'nın zaîfü'l-hadis olmakla birlikte, kütüphanesi yanmadan önce kendisinden nakilde bulunan İbnü'l-Mübarek ve el-Makburî gibilerinin rivayetlerinin, yangından sonrakilerinkine nazaran daha sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ Az önce İbn Lehî'a ile ilgili cerh ifadelerini naklettiğimiz İbn Mehdî de aynı istikamette, “İbnü'l-Mübarek'in semâi olanlar hariç” İbn Lehî'a'nın rivayeti olarak duyduğu hiçbir şey değer vermediğini dile getirmiştir.⁴¹ Yahya b. Ma'în'e göre ise İbn Lehî'a sadece yangından önce değil, ondan sonra da zayıf bir râvi idi.⁴² Ebû Zur'a (ö. 264/878) da İbn Ma'în gibi düşünmektedir ki ona göre de İbn Lehî'a'nın asıl'larını takip eden İbnü'l-Mübarek ve İbn Vehb hariç öncekilerin de

37 İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 238, no: 977; Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 476; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 491; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 374.

38 İbn Adî, el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl, V, 238; Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 476.

39 İbn Adî, el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl, V, 237, 239; Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 476.

40 İbn Adî, el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl, V, 239.

41 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 476.

42 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 477.

sonrakilerin de ondan semâ'ı aynı derecede olup İbn Lehî'a ihticac edilecek birisi değildir.⁴³

Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve es-Sa'dî el-Cûzcânî (ö. 259/873) gibi münekkît âlimler de İbn Lehî'a'nın üzerinde durulmaya, hadisi ile ihticac edilmeye veya rivayetine itibar edilmeye değmez, durumu muzdarib, hadisinde nur olmayan, sadece i'tibar araştırması için hadisi yazılabilecek biri olduğunu düşünmektedir.⁴⁴

Buna karşılık rical ve terâcim kitaplarında İbn Lehî'a'nın sika biri olduğu görüşünde olan ve onu hadis ilminde asrının ve yaşadığı şehrin imamlarından biri kabul eden âlimlerin ifadelerine de rastlamaktayız. Hatta bu görüşler, kendi muasırlarından başlayıp hicrî üçüncü asırdaki cerh-ta'dil âlimleriyle sona erecek şekilde zaman olarak da çok geniş bir dönemi içine almaktadır. Söz gelimi;

Zeyd b. el-Hubâb'ın naklettiğine göre Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) şöyle demiştir: “İbn Lehî'a'nın yanında asıl'lar varken, bizde furû'lar vardır.”⁴⁵ Süfyan diğer bir yerde ise, “İbn Lehî'a ile karşılaşmak için defalarca haccettim.” demiştir.⁴⁶

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de: “Gerek çok hadis bilgisi gerekse zabtı ve itkânı yönünden Mısır'da İbn Lehî'a gibisi var mı ki!”⁴⁷ ve “Mısır'ın muhaddisi İbn Lehî'a'dan başkası değildi.”⁴⁸ demiştir.

Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel gibi pek çok meşhur hadisçinin hocası olan hadis hafızı Kuteybe b. Sa'îd'in (ö. 240/855) de onunla ilgili şöyle dediği nakledilir: “İbn Lehî'a vefat ettiğinde Leys b. Sa'd (ö. 175/791) dedi ki: “Geride onun gibisi kalmadı!”⁴⁹

İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden, fakih ve muhaddis Abdullah b. Vehb'i (ö. 197/813), “Vallahi bana doğru sözlü ve iyilik sahibi

43 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 477.

44 İbn Adî, el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl, V, 239; Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 477.

45 Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 495; Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 477; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 376.

46 Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982-1988, VIII, 17; İbn Hacer, Ref'u'l-isr an kudâti Mısır, s. 194; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 21.

47 Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 494; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 375.

48 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 478.

49 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 478. Ayrıca bkz. Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 13.

(الصادق البار) olan Abdullah b. Lehî'a rivayet etti..." derken işiten Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr, "Onu daha önce bu şekilde yemin ederken hiç görmediğini" söylemiştir.⁵⁰

Mısırlı hadis hafızı Ahmed b. Salih (ö. 248/862) ise, "İbn Lehî'a kitabı sahih olan ve ilim öğrenmeye çok arzulu birisiydi." demiştir.⁵¹

Muhammed b. Yahya b. Hassân, babası Yahya b. Hassân'ın, "Hüşeym'den sonra İbn Lehî'a'dan daha hafızını görmedim!" dediğini işitince babasına, "Hâlbuki insanlar İbn Lehî'a'nın kitapları yandı diyorlar?" diye tereddüdünü ifade etmiş, bunun üzerine ise babası "Onun hiçbir kitabı kaybolmadı!" şeklinde karşılık vermiştir.⁵² Aynı şekilde Osman b. Salih es-Sehmî de, İbn Lehî'a'nın evinin ve kitaplarının yandığını ancak onun asıl'larının bu yangından etkilenmediğini söylemiş ve kendisinin İbn Lehî'a'nın asıl'larından yazdığı Umâre b. Ğaziyye'nin kitabını buna örnek olarak göstermiştir.⁵³

Yine Osman b. Salih es-Sehmî'nin naklettiğine göre Mısır kadısı İbrahim b. İshak şöyle anlatmıştır: "Leys'in mektubunu Mâlik'e götürdüm. Mâlik bana İbn Lehî'a hakkında sormaya başladı; o soruyor ben cevaplıyordum. Peşinden dedi ki: 'Haccı düşünmüyor mu?' Onun bu söylediğinden kalbime öyle geldi ki, (Mâlik hac vesilesiyle) İbn Lehî'a ile karşılıklı konuşmayı ve ondan hadis dinlemeyi kastediyordu."⁵⁴

Muhammed b. Muâviye, Abdurrahman b. Mehdî'den şöyle duyduğunu ifade etmektedir: "Bedelini ödeyerek de olsa İbn Lehî'a'dan beş yüz hadis dinlemiş olmayı çok isterdim."⁵⁵

Daha önce Abdurrahman b. Mehdî'nin "İbn Lehî'a'dan az ya da çok asla hadis almam!"⁵⁶ dediğini de nakletmiştik. Bu durumda iki söz arasında bir tenakuz var gibi görünmektedir ancak belki onun İbn Lehî'a'nın

50 İbn Adî, el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl, V, 239; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 495. Ayrıca bkz. Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 477.

51 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 477.

52 İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl, V, 148; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 21.

53 Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 13.

54 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 478; İbn Hacer, Ref'u'l-isr an kudâti Mısır, s. 194.

55 Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 495; Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 17.

56 İbn Adî, el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl, V, 238, no: 977; Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XV, 491; Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 476; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 374.

ömrünün sonundaki ihtilattan dolayı bu şekilde söylemiş olduğu, ihtilattan önceki rivayetlerini duymak istediği düşünülebilir.

Ebû Tevbe el-Halebî (ö. 214/830) şöyle aktarıyor: “Biz Remle’deydik; ‘Ümmetin adamı kimdir?’ diye sordular. Bir grup İbn Lehî’a dedi, diğer bir grup ise Mâlik dedi. İsa b. Yunus’a sorduk; ‘Ümmetin adamı Şerîk b. Abdillâh en-Neha’î’dir’ cevabını verdi.”⁵⁷ Buradan hareketle; İbn Lehî’yı kendi asrında yaşayan insanların üçte birinin ümmetin adamı olarak göstermesi onun için bir ta’dil olarak yorumlanmıştır.⁵⁸

Dolayısıyla gerek kendi muasırı gerekse sonrakilerden İbn Lehî’a’yı ta’dil edenlerin sözlerinden açıkça ortaya çıkmaktadır ki, Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Leys b. Sa’d, (iki görüşünden birine göre) Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Vehb gibi bu ilmin imamları sayılan muasırları, İbn Lehî’a’nın sika birisi olduğu kanaatinde olup, onu hadis hafızı konumuna yerleştirmişlerdir. Onlar (muasırları olarak) onun durumunu başkalarından daha iyi bilirler.⁵⁹

Buna karşılık, Ahmed b. Hanbel’i takip eden tabakalardaki cerh-ta’dil âlimleri İbn Lehî’a’nın sika olduğu konusunda hüküm vermekte tevakkuf etmişlerdir; hatta onların çoğu onun zayıf bir râvi olduğunu söylemişler yahut onu tevsik edenlerin rivayetleriyle birlikte naklederek kendisini savunma anlamında bir tavır ortaya koymamışlardır. Onların bu yaptığını haklı çıkaracak ancak iki durum söz konusudur: Birincisi, onların cerh edenlerin rivayetlerini kabul edip onları ta’dil edenlerinkine tercih etmeleri; ikincisi ise, kendisini zayıf saymada sadece onun inceledikleri rivayetlerine itimat etmeleri ve bunların bir kısmında hataya düşmeleridir. Bu iki ihtimalden daha ağır basanı birincisi olup, İbn Lehî’a’yı ta’dil edenlerin rivayetlerine karşı cerh edenlerin görüşlerini kabul ve tercih etmeleridir, denebilir.⁶⁰

Öyleyse İbn Lehî’a’nın durumu ile ilgili olarak; farklı âlimler nazarında gerek onun cerh edilmesi gerekse zabtı, itkânı ve imamlığına dair nakledilenlerde ciddi farklılıklar olması sebebiyle görüşler arasında büyük bir uçurum olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda bize gereken, her

57 Zehebî, Mîzânü’l-i’tidâl, II, 271.

58 Bkz. Razû, Abdullah b. Lehî’a, s. 22.

59 Razû, Abdullah b. Lehî’a, s. 22.

60 Razû, Abdullah b. Lehî’a, s. 22-23.

iki tarafın görüşlerini de dikkate alarak biraz olsun tevakkufta/beklemede kalmak, her iki grubun sözlerine kulak vermek, kaynaklarına bakmak ve delillerini araştırmaktır. Bu nedenle söz konusu görüşlerden sadece birini alıp diğerini görmezden gelmek hatalı olacaktır.

6. İbn Lehî'a'nın Eserleri

Asrındaki muhaddislerin önemli bir temsilcisi olarak İbn Lehî'a, kendi zamanındaki hadis imamlarından öğrendiği hadisleri bizzat kendisi de sahife ve kitaplarda toplamaya gayret etmiştir. Hatta daha önce de işaret ettiğimiz gibi İbn Lehî'a, boynunda taşıdığı deftere, Mısır'da ziyaret etmek istediği hocaların isimlerini ve yerlerini kaydeder ve bu şekilde kendine bir rota oluştururdu. Yine İbn Lehî'a, heyetler halinde Mısır'a gelen toplulukları da takip eder ve onların rivayetlerini toplamak üzere isimlerini bu deftere kaydetmeyi ihmal etmezdi.⁶¹

Böylelikle İbn Lehî'a hocalarının ona gönderdiği, hem rivayet izni olan hem de kendisine rivayet etmek üzere icazet verdikleri ve böylece kesintisiz bir silsile ile nakledilmiş olan sahifelerden oluşan bir mecmuayı yanında taşıdığı kılıfın içinde muhafaza etmiştir. İbn Lehî'a, bir taraftan rivayetlerini tedvin ederken diğer taraftan çeşitli şehirlerde yaşayan hocalarına ve yakın talebelerine gönderme işini de ihmal etmemiştir. Bunun sonucunda onun sahifeleri muasır imamlar ve hadis talebeleri arasında yayılma imkânı bulmuş ve her biri o rivayetlerden nasiplerine düşeni avuç avuç almışlardır. Bu yüzden İbn Lehî'a'ya ait sahifelerden, kitaplardan, rivayet malzemesinden ve kendisinden sonra asıllar (usûl) haline gelecek, bizzat hocalarından semâ' ettiği rivayetlerinden oluşan çok büyük hacimli bir kütüphanesinin olması şaşırtıcı değildir.⁶² Bunlardan meşhur olan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Kitâbü Ehâdîsi's-Sâib b. Yezîd: Bunu Yahya b. Sa'îd yazmış ve ona göndermişti.
2. Kitâbü Ehâdîsi Ebî Kabîl Huyey b. Hâni' el-Me'âfirî
3. Kitâbü Ehâdîsi Yezîd b. Ebî Habîb
4. Sahîfetü Ehâdîsi İbn Cüreyc

61 Zehebî, Mîzânü'l-i'tidâl, II, 482; İbn Tağrîberdî, en-Nücümü'z-zâhira fi mülûki Mısır ve'l-Kâhira, II, 99; Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 42-43.

62 Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 43.

5. Kitâbü Ehâdîsi Ahmed b. Hâzim el-Mısırî
6. Kitâbü Merviyyâti Musa b. Ukbe
7. Sahîfetü Merviyyâti Ebî Sahr Humejd b. Ziyâd
8. Kitâbü'l-Meğâzî li Ebi'l-Esved Yetîm b. Urve
9. Kitâb an Umâre b. Ğaziyye
10. Sahîfetü Amr b. Şu'ayb
11. Sahîfetü Ebi'z-Zübeyr an Câbir b. Abdillâh
12. Sahîfe: İçinde terğîb-terhib hadisleri var. 63

Burada sayılanlar, onun rivayet ettiği asıllara (usûl) ilavetendir. Bunun yanında İbn Lehî'a'nın kendisiyle künyelenmesine sebep olan ve hayatı boyunca yanından ayırmadığı “harita” diye isimlendirilen notları da vardır.

Diğer taraftan İbn Lehî'a'nın, rivayet malzemelerini toplamayı üzerine vazife edindiği ve daha sonra topladığı bu malzemeleri kendilerine gönderdiği kişiler de vardır. Bunların yanı sıra hocalarından öğrendikleri hadisleri kendilerine ait kitaplarda toplayan pek çokları da İbn Lehî'a'dan hadis işitmiştir ki bir kısmı şunlardır:

1. Kitâbü Abdillâh b. el-Mübârek
2. Kitâbü Abdillâh b. Vehb
3. Kitâbü Abdillâh b. Yezîd el-Mukri'
4. Kitâbü Ebi'l-Esved en-Nadr b. Abdilcebbâr
5. Kitâbü'l-A'ver: İbn Lehî'a, A'ver'e yazmış ve o da ona göndermiştir.
6. Kitâbü Abdurrahman b. Mehdî: İbn Lehî'a, Abdurrahman'a yazmış ve o da ona göndermiştir.⁶⁴
7. Kitâbü Kuteybe b. Sa'îd
8. Kitâbü Lehî'a b. İsa
9. Kitâbü Osman b. Salih
10. Kitâbü Yahya b. Abdillâh b. Bükeyr
11. Kitâbü Muhammed b. Rumh

63 Kitap listesi için bkz. Razû, Abdillâh b. Lehî'a, s. 43-44.

64 Yukarıda, İbn Lehî'a'nın cerh ve ta'dil durumunu ele aldığımız kısımda Abdurrahman b. Mehdî'nin İbn Lehî'a hakkındaki bunca ağır cerh ifadelerini düşününce, buradaki “İbn Lehî'a, Abdurrahman'a yazmış ve o da ona göndermiştir.” iddialarını ihtiyatla karşılamak gerekir diye düşünüyoruz.

12. Kitâbü Bükeyr b. Ma'rûf: Bu konuda Hişâm b. Ammâr şöyle demiştir: “Bükeyr b. Ma'rûf'u gördüm, dedi ki: İbn Lehî'a bana 102 (yüz iki) hadis yazdı.”
13. Kitâbü Ebî Müshir b. Abdila'lâ: Ya'kûb b. Süfyan şöyle demiştir: Ebû Müshir'i Dımaşk'ta dinledim, diyordu ki: “İbn Lehî'a, Bükeyr b. Abdillâh'tan naklen bize yazdı.”
14. İbn Lehî'a'nın kardeşinin oğlu Ahmed b. İsa b. Lehî'a'nın kitabı.
15. Kitâbü Ebî Abdirrahman en-Nesâî
16. Kitâbü Hişâm b. Ammâr
17. Kitâbü Miskîn b. Bükeyr el-Hazzâ.⁶⁵

Sıralanan bu kitaplardan, İbn Lehî'a'nın asıl'ları içine yayılmış olan büyük hacimdeki rivayetleriyle, muasırlarına gönderdiği kitaplarıyla yahut da öğrencilerinin gerek bizzat onun ağzından alarak gerek ona okuyarak gerekse onun kitaplarından naklederek yazıya geçirdikleriyle hadis talebelerini beslediği açıkça ortaya çıkmaktadır.

65 Kitap listesi için bkz. Razû, Abdullah b. Lehî'a, s. 44-45.

Sonuç

Çalışmamız sonunda ulaştığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1. Abdullah b. Lehî'a erken dönem hadis, tarih ve fıkıh eserlerinde ismi çokça geçen önemli bir isimdir. Özellikle hadis senedlerinde onun ismine sıklıkla rastlanmaktadır. Onun fıkıh yönünün daha çok öne çıktığını ve Mısır'ın kadısı olarak şöhret bulduğunu söyleyebiliriz.
2. İbn Lehî'a'nın 72 tâbî'inin yanı sıra, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr ve Ukbe b. Âmir gibi Rasûlullah'ın (s.a.) yaşlı sahâbîlerinin ahabından oluşan bir grup ile de görüşme şansı elde etmiş olması, kendisini ilmî bakımdan oldukça geliştirmiştir.
3. Kuteybe b. Sa'îd ve Abâdile (Abdullah b. Vehb, Abdullah b. el-Mübarek, Abdullah b. Yezîd el-Mukri' ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî) gibi büyük hadis âlimlerinin ona öğrencilik yapmış olması onun sıradan bir râvî olmadığına göstergesidir.
4. İbn Lehî'a'nın cerh ve ta'dil durumu hakkında genellikle olumsuz yorumların ağır bastığı söylenebilir. Her ne kadar Süfyan-ı Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve Zeyd b. el-Hubâb gibi önemli isimler onu ta'dil eden ifadeler kullanmışlarsa da, Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Ma'în, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hibban gibi münekkit âlimlerin önemli bir kısmının onu cerh ettiği de bilinen bir gerçektir.
5. İbn Lehî'a'nın özellikle evinin yanması sonucu kütüphanesinin zarar görmesi nedeniyle bu tarihten sonraki rivayetlerinin genellikle hafızaya dayanması sonucu çoğu defa hatalı nakledildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun asıl kitaplarının bu yangından zarar görmediğini söyleyenler de olmuştur. Onun bu dönemde hafızasının zayıfladığı ve ihtilata uğradığı da sıklıkla dile getirilmiştir.
6. Aynı şekilde kendisinin telkine maruz kaldığı ve ona arz edilen rivayetleri hemen sahiplendiği, semâı olmadığı halde bizzat kendisi hocalarından duymuş gibi rivayet ettiği yani tedlis yaptığı yönünde önemli tenkitler vardır.
7. İbn Lehî'a'nın ismi hadis senedlerinde görülür görülmez söz konusu rivayetlerin hemen zayıf addedilmesi yanıltıcı olabilir. Bu nedenle

ondan önceki ve sonraki isimlerin de hep birlikte tenkit edilerek bir sonuca ulaşılması daha uygun olacaktır.

8. İbn Lehî'a örneği de açıkça göstermektedir ki, cerh-ta'dil ve ricâl tenkidi işinin öznel ve sübjektif bir yönü vardır. Bu nedenle râvilerin cerh-ta'dil durumları ortaya konulurken yapılan yorumlara mezhep taassubu, tarafgirlik, çıkar çatışması, haset ve kıskançlık gibi objektif olmayan birtakım unsurların karışmış olma ihtimalinin olduğu asla dikkatten uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla bir râvi hakkında hüküm verilirken işin "kul hakkı" boyutunun olduğu da daima göz önünde bulundurulmalı; lehte ve aleyhteki bütün görüşler delilleriyle birlikte incelenerek hakkaniyetle bir değerlendirme yapılmalıdır. Geçmiş dönemde zayıf veya sika olduğu "ittifakla" belirtilen râviler hakkındaki hükümlerin doğruluk ihtimali yüksek olmakla birlikte; haklarında "ihtilaf edilmiş" diğer râvilerin nihai durumuyla ilgili yanılma payının olabileceği asla unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), et-Târîhu'l-kebîr, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân (ö. 277/890), el-Ma'rife ve't-târîh, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, I-IV, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1990.
- İbn Abdîlhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah el-Mısrî (ö. 257/871), Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, yy., 1415.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî (ö. 365/976), el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî (ö. 327/938), âtim,, el-Cerh ve't-ta'dîl, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1372/1953.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), Ref'u'l-isran kudâti Mısr, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1998/1418.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd 1325-1327.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut 1970.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-kübrâ, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut 1968.
- İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470), Cemalüddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf el-Atâbekî, en-Nücümü'z-zâhira fî mülûki Mısr ve'l-Kâhira, I-XVI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.
- Karahan, Abdullah - Shaba, Tahir, "Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî'a", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30/1 (Haziran 2021), ss. 79-104.
- Mâcid, Abdülmün'im, "İsâ b. Mûsâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXII, 482, İstanbul 2000.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman (ö. 742/1341), Tehzîbü'l-Kemâl, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1400/1980.

- Mustafa, Şakir, et-Târîhu'l-Arabî ve'l-müerrihûn, I-III, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- er-Razû, Hasen Muzaffer, el-îmâmü'l-muhaddis Abdullah b. Lehî'a, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1416/1996.
- es-Sâ'âtî, Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Benna (ö. 1377/1958), el-Fethü'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-îmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (Bulûğü'l-emânî min esrari'l-Fethi'l-rabbânî ile birlikte), I-XXIV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1378/1958.
- Ukaylî, Muhammed b. Amr b. Musa (ö. 322/934), ed-Du'afâü'l-kebîr, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyan (ö. 306/918), Ahbâru'l-kudât, I-III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh (ö. 626/1229), Mu'cemü'l-büldân, I-V, Dâru Sâdir, Beyrut 1977.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), Tezkiratü'l-huffâz, thk. Zekeriyye Umeyrât, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982-1988.